

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНФДА ТАБИАТШУНОСЛИК
ФАНИНИ
МУАММОЛИ ЎҚИТИШ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ
ДЕНОВ ТАДБИРКОРЛИК ВА ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНФДА ТАБИАТШУНОСЛИК
ФАНИНИ
МУАММОЛИ ЎҚИТИШ

Услубий қўлланма

ТОШКЕНТ
«ТАФАККУР»
2021

УЎК: 94(575). 5
63. 3(54)
А-28

Услубий қўлланма Денов тадбиркорлик ва педагогика институтининг Илмий-услубий кенгаши томонидан нашр этишига тавсия қилинган. (Баённома № 4, 2021 йил, 15 декабрь).

С.Р. Дўстов.

IV синфда табиатшунослик фанини муаммоли ўқитиш. Услубий қўлланма. С.Р. Дўстов. – Т.: “Tafakkur nashriyoti”, 2021. – 28 б.

Масъул муҳаррир:

Ю. Ф. Махмудов, педагогика фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

Х. Ж. Худайкулов, педагогика фанлари доктори, профессор;
Ш. Қосимов, педагогика фанлари номзоди, доцент.

Ушбу услубий қўлланмада IV синфда табиатшунослик фанини муаммоли ўқитиш ҳақида маълумот берилган.

ISBN-978-9943-22-321-9

© «Tafakkur», 2021

КИРИШ

Экологик билимлар ва маданият бир шахсда эрта ёшдан бошлаб ҳосил бўлади. Бу борада бошланғич синф ўқувчиларининг экологик билими катта ўрн билан табиатшуносликнинг асосий қисми бўлишига эришиш, ўқувчиларининг кўпроқ экологик таълимнинг таъсир қилиш, уни “Атрофдаги дунё” курсини ўрганиш ва ушбу мавзу билан боғлиқ ижтимоий-педагогик муаммоларни таҳлил қилиш.

Ўқитувчи ўқувчиларга табиатни ўргатиш орқали уларни узлуксиз таълим ва амалий фаолият учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан қуроллантирибгина қолмасдан, балки дунёқараши, иродаси, тавсифини шакллантиради. Ақлий қобилиятларини ривожлантиради. Шунга кўра, унга табиатшунослик фанини ўқитишнинг шакл ва методларини ишлаб чиқади. Мактабда табиатшунослик фанининг турли соҳаларининг қискартирилган тавсифи эмас, балки унинг методик жиҳатдан танланган, тизимлаштирилган элементлари.

Табиий қуроллар-табиат жисмлари. Улар ўрганилаётган мавзулар тўғрисида, ўқувчиларда табиат ҳақида тушунчалар ҳосил бўлишига имкон яратади. Сабаби синфда жонли табиатни ўрганиш учун турли хил хона ўсимликлари ҳамда ўз жойларининг дарахтлари учун хос бўлган барглар, гуллар, мева ва уруғлар бўлиши мумкин. Табиатшунослик дарсларида табиат бурчагида ўстирилаётган ўсимликлардан, шунингдек, гербарий ва экскурсиядан олиб келинган ўсимликлардан фойдаланилади. Шунингдек, табиий объектлардан ҳайвонларни ўрганишда ҳам фойдаланса бўлади. Гигиеник кўникмаларни янада ривожлантириш учун мактаб билан оила алоқасини мустаҳкамлаш лозим. Бунда ота-оналарнинг ҳам иштироки зарур.

нитария-оқартув ишларини олиб бориш гоят муҳим. Ўқитувчи ота-оналарни ўз ўқувчиларининг санитария-гигиена жиҳатдан тарбиялаш соҳасидаги ишлари билан таништириши ва эътиборни муҳим нима-ларга қаратиш кераклиги зарур.

Материалнинг бу таъминланиши бошланғич синф ўқувчиларининг табиатшунослик фани асосларини биринчи навбатда атроф-муҳит объектлари ва ҳодисаларини ақс эттирувчи ва улар ўртасидаги алоқаларни очиб берувчи оддий табиий объектлар, кейин эса янада мураккаблари билан ўрганиши билан изоҳ-ланади. Изчил жорий этиш жараёнида олиниши мумкин. Бу билан табиатшуносликни ўқитишда мунтазамлик тамойили амалга оширилади.

Мунтазамлик, яъни ўқитишнинг тизимлилиги билимларни тақдим этишда муайян тизимга амал қилишдан ташқари, амалиёт билан алоқанинг турли шакллари амалга оширишни назарда тутди. Жумладан: 1) назарий табиатшунослик билимларини кузатиш ва ўрганишга қаратилган қизиқарли ўйинлар; 2) атрофдаги ҳаёт ва қурилиш амалиёти; 3) меҳнат тарбияси ва ижтимоий фойдали меҳнат; 4) мактабгача таълим муассасасида меҳнат ва самарали меҳнат билан боғлиқликни назарда тутди.

Табиатни ўқитиш методикаси ўқитувчининг тайёргарлигидан тортиб, ўқув материални ўзлаштириш натижаларигача бўлган барча ўқитиш жараёнларини, жумладан, синфдан, уйдан, дарсдан ташқари ишларни ҳисобга олишни ўз ичига олади. Ўқув амалиётини комплекс ўргатиш ва натижаларни креатив умумлаштириш асосида ўқитишнинг ўзига хос қонуниятлари белгиланади ва уни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади. Масалан, ўрганилаётган нарсаларни бевосита қабул қилиш қонуни асосида табиатшунослик фанини ўқитиш учун аниқ чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

Маъруза якунида ўқитувчи табиатни муҳофаза қилиш ва табиий бойликлардан оқилона фойдаланишга қай даражада қайгуриши, Ўзбекистон Конституциясида ўз ифодасини топган табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида ўқувчиларга ўргатишлари зарурлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу бошланғич синф ўқувчиларини маънавий-ахлоқий тарбиялаш, ватанпарварлик туйғуси, инсон ва табиат ўртасидаги оқилона муносабатларни ўрнатиш тизимида катта аҳамиятга эга.

IV “ТАБИАТШУНОСЛИК” ФАНИНИ МУАММОЛИ ҶЌИТИШ

Экологик таълим ва таълим муаммоси мавжуд бўлиб, жамиятнинг ривожланиши давомида мавжуд бўлади. Тўғри экологик таълим келажакда инсониятнинг кўплаб экологик муаммоларини олдини олиш учун имкон беради. Бу ёш мактаб ёшида бола мунтазам билим асосларини олади; Унинг феъл-атворининг хусусиятлари, ирода, ахлоқий кўриниши бу ерда шакллантирилади ва ривожланади. Агар бирон-бир нарса ўқувчиларни тарбиялашда жиддий бир нарса ўтказиб юборилса, унда бу бўшлиқлар кейинроқ пайдо бўлади ва эътиборга олинмайди.

Атроф-муҳит таълимнинг мақсади ва мақсадларини белгилашда ўқув жараёнининг мазмунини аниқлаш имконини берди. Ахборотлаштириш, тенденциялар ва шаклларнинг моҳиятининг моҳиятининг асосий босқичлари ажратиб қўйилган. Ҳар бир шакл учун самарадорликнинг асосий мезонлари ажратилган: оммавий, барқарорлик, экологик билимларни қўллаш қобилияти. Таълим соҳасидаги шахсият кўрсаткичлари: табиатни сақлаш бўйича оммавий фойдали ишларни амалга оширишда ифодаланган экологик билим, кўникмалар, амалий натижалар.

Тўғаракка аъзо бўлиш ихтиёрий, аммо унга кирувчи ўз зиммасига аниқ режа бўйича ишлаш ва бошлаган ишини охирига етказиш мажбуриятини олади. Режага ўқувчилар бажаришга кучи етадиган ишлар киритилиш лозим. Ҷқитувчининг асосий вазифаси — амалий натижалар берувчи фаол ишларни таъминлаш. Ишда ҳар хил: ўқитувчи ва ўқувчиларнинг табиий ёки тасвирий кўргазмаларни қуролларни намоёйиш қилиш билан оғзаки баён қилиши, амалий ўқув ва кўникмаларни шакллантиришга қаратилган ўқувчиларнинг ижтимоий-фойдали меҳнат ва бошқа методлар тўғри уйғунлаштирилиши лозим. Тўғаракни

муваффақиятли ишлашида машгулотлар ўтказишга тайёрланиш катта аҳамиятга эга. Биринчи машгулот олдидан уни ўтказиш вақти тўғрисида эслатиш, тўғарак вазифалари билан ўқувчиларни таништирувчи, кириш суҳбатининг мазмунини барча тафсилотлари бўйича ўйлаб чиқиш лозим.

Тажриба ўтказишдан олдин ўқувчилар ундан кўзланган мақсадни яхши тушуниб олишлари, тегишли анжомлар билан танишиб чиқишлари керак. Тажрибани ўтказиш, унинг бориши ва натижаларини «Кундалик кузатиш дафтари»га ёки тутилган дафтарларга ёзиб бориш учун болалар билан биргаликда батафсил ишлаб чиқилган режа бўлиши зарур.

Кўп амалий ишларни, тажриба ва кузатувларни ўқувчилар мустақил, дарсликда берилган кўрсатмалардан фойдаланиб бажаришлари керак. Ўқувчилар аввал матнни ичида ўқийдилар, кейин эса саволлар бўйича суҳбат ўтказилади. Амалий ишларни бажаришга киришишдан олдин, топшириқларни ўрганиш, асбоб-ускуна жиҳозларини кўриб чиқиш лозим. Шундан сўнг хулосалар чиқариладиган синф ишлари ташкил қилинади.

Дарсликдаги расмлар билан ишлаш унумли бўлиши учун ўқитувчи ўқувчиларга турли топшириқлар, яъни расмга қараб ҳикоя тўзиш, матндан шу расмни тасвирловчи жойини топиш, тасвирланган объектнинг муҳим ва номуҳим белгиларини ажратиш, таққослаш ва ҳоказоларни бериши мумкин. Дарсадаги саволлар ва топшириқлар ўқувчиларнинг мустақил ишлари учун фойдалидир. Матн ва расмлар билан ишлаш учун берилган турли топшириқлар чарчоқни олади ва ўқишга қизиқишни орттиради. Ўйинлар фаол ўқитиш ва тарбиялаш тизимидаги бир усул сифатида ўқув жараёнини жонлантиради ва турли-туман шакл беради.

Дарсдан ташқари ишлар бевосита дарс билан боғлиқ бўлиб, унда амалга ошириладиган ишларни бажариш барча ўқувчилар учун мажбурий. Бун-

дай ишлар тирик табиат бурчаги ҳамда мактаб олди участкасида якка ҳам гуруҳ ҳолидаги ўқувчилар иштирокида бажарилади.

Дарсдан ташқари ишлар учун топшириқлар ўқитувчи томонидан ишлаб чиқилади ва ўқув йили давомида машғулотларда ўқувчиларга қисмларга ажратилган ҳолда бериб борилади; уларни бажарилиши **текширилади**, баҳоланади ва ўқув-тарбиявий жараёнда билиш вазифаларини ечишда фойдаланилади.

Тажрибалар натижалари ҳам дафтарларда ёригилади ва хулосалар чиқарилади. Синфда, мактаб ўқув-тажриба майдончасида ва жойларда олиб бориладиган амалий ишлардан мақсад билимларни ўзлаштириб олишдангина эмас, балки маълум малака ва кўникмаларни эгаллаб олишда ҳам ўқувчиларга ёрдам беришдан иборат. Бундай ишлар сирасига, масалан, табиат устидан кузатув олиб бориш кузатув натижаларини ёзиб бориш ва ишлаб чиқиш малакасини эгаллашга, гербарий, коллекциялар, кўргазмали қўлланмалар тайёрлашга, ўлчов ишларини бажаришга қаратилган ишлар; тупроқнинг хоссаларини, фойдали қазилмаларни, одамнинг танаси, шахсий ҳамда жамоат гигиенаси қоидаларини ўрганишга боғлиқ бўлган амалий ишлар киради.

Ўқувчиларнинг ҳар бир амалий иши олдиндан яхшилаб тайёрланган, тўғри ташкил этилган, аниқ режалаштирилган, топшириқлар мазмуни пухта тузилган бўлсагина улар самарали натижа бериши мумкин. Тажриба табиатшуносликни ўқитишнинг етакчи методи эканлиги боис ҳамда баъзи турдаги амалий ишларни тайёрлаш, ташкил этиш, уларнинг ўзларига хос хусусиятлари ва аҳамияти билан танишамиз.

“Ўлкамиз сув ҳавзалари” мавзуси орқали эса ўқувчилар ерда сув, булоқ, дарё ва унинг қисмлари, см ҳавзалари соҳилининг табиати, уларнинг ўсимликлари ва ҳайвонот дунёси, сув ҳавзаларини муҳофаза

қилиш ҳақидаги маълумотларга эга бўлишади. Амалий дарсларда эса харита ва глобусларда дарёлар таъсирланишини таққослаш, дарё тузилишини чизиш, ўз вилоятлар хариталаридан қандай дарёлар, сув омборлари борлигини аниқлаш каби ишларни бажариш тавсия этилади.

Чўллар табиати, чўлнинг инсон томонидан ўзлаштирилиши, чўл ўсимликлари ва ҳайвонот дунёси ҳақидаги билимларни ўқувчилар чўл зонасини ўзлаштириш мавзуси орқали олишади. “Тоғ табиати”, “Субтропиклар табиати”, “Даштлар табиати” ва “Ўрмон зоналар табиати” мавзулари орқали ўқувчилар хариталарда уларнинг жойлашиши, об-ҳаво хусусиятлари, табиий бойликлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, ҳамма зоналарда инсон таъсири туфайли бўладиган ўзгаришлар ҳақидаги маълумотларга эга бўлишади.

Айрим вақтларда аксинча, салбий ҳаяжонларни, масалан, ифлослик пашшалар ва ҳоказоларга нисбатан вужудга келтириш зарур. IV синф ўқувчиларни санитария тарбиясида “Саломатлик бурчаги”ни ташкил қилиш юқори аҳамиятга эга, унинг материалларини ўқитувчи ўқувчилар билан бирга тайёрлаб боради. “Бурчак”да болаларни санитария ва гигиена қоидаларига амал қилишга чорлаб турувчи плакатлар, шиорлар осиб қўйилади, материаллар янгилашиб турилади.

Ўқувчиларнинг сезгилари қабул қилиб олишлари ва зеҳни ривожланиш-ларига таъсир этувчи кўргазмали қуроллар ва техник воситалари ҳамда экскурсиялар ўтказилиши билимларнинг ўзлаш тирилишига ёрдам беради. Табиатшуносликни ўқитиш жараёнида мактаб болаларида илмий дунёқараш асослари шакллантирилади, эстетик туйғу, табиатга муҳаббат, унинг тўғрисида ғамхўрлик қилиш ва муҳофаза этишга интилиш тарбияланади.

Тажриба табиатшуносликни ўқитишнинг амалий методи. Тажриба ўқитиш методи бўлиб, унинг ёрдамида ўрганилаётган ҳодиса қонуниятини аниқлашга ёрдам берувчи шароитлар яратилади. Тажрибалар ўтказишда ўқувчиларда бошқа методлар билан эгаллаш мумкин бўлмаган табиатшунослик тасаввурлари шаклланади.

Табиатшуносликни ўқитиш жараёнида дунёни илмий тушуниш асосларини шакллантириш учун табиатга инсонпарварлик муносабатини, ватанпарварликни ва гозалликни тушунишни тарбиялаш керак. Замонавий педагогика таълим ва тарбияга, тарбияловчи таълим деб аталмиш ягона жараённинг икки томони деб қарайди. Таълимнинг тарбияловчилик тавсифи унинг мазмуни билан белгиланади. Шунинг учун ҳам табиатшуносликни ўқитиш ўқитувчига ўқувчилар тафаккурини, уларнинг ижодий ва билиш фаоллигини ривожлантириш учун бой материал беради. Табиатшунослик бўйича барча мавзулар комплекс тарбия масалаларини ақс эттиради.

Одамлар меҳнатини ва болаларнинг амалий фаолиятини ташкил қилиш бу икки йўналишларни боғловчи воситадир. IV синф табиатшунослик курсида асосий эътибор ўқувчиларни Ватанимиз табиатининг турли-туманлиги билан таништиришга қаратилади. Ўқувчилар жойнинг плани ва унинг шартли белги-лари билан танишадилар, харита тўғрисидаги оддий билимни ўзлаштирадилар, унинг асосий ифодаларини уқишга ўрганадилар, мамлакатимизнинг жойлашиши, шимолдан жанубга томон табиатнинг алмашилиши ҳақида тасаввурлар оладилар.

Табиатшунослик дарслари ўқувчиларнинг ақлий жиҳатдан ривожланиши учун, жумладан, тафаккурнинг ривожланиш учун бой материал беради. Тил ва тафаккур ажралмас, тилсиз инсон тафаккурининг, тафаккурсиз тилнинг бўлиши мумкин эмас. Ўқувчилар табиат жисмларининг номларини атаб, улар

тўғрисида ўз фикрларини, мулоҳазаларини изҳор қилиб, шу нарсаларни идрок қиладилар ва уларга ўз муносабатларини кўрсатадилар.

Ўқувчиларнинг нутқи устида иш олиб бориш билан бир вақтда ўқитувчи уларнинг тафаккури устида ҳам иш олиб боради, ўқувчилар фикрининг аниқлиги, тушунарлилиги, изчиллиги ва асосланганлигини тарбиялайди. Табиатшунослик дарсларида малум миқдордаги табиатшунослик билимларини ўзлаштириш жараёнида муайян фикрлаш фаолияти амалга ошади ва мантиқий тафаккур ривож топади. Ақлий операциялар таҳлил қилиш ва синтезлаш туфайли ўқувчида унинг онгидагига асосланиб, янги фикрлар, табиатшунослик тасвирлари вужудга келади. Бу мазмун жиҳатидан бир-бирига зид бўлган фикрлаш операциялари ажралмас бирликда бўлади.

Ўқувчиларга билимни баён қилиш методлари ҳам тарбиявий аҳамиятга эга, ўқувчиларнинг барча фаолиятлари билимларни ўзлаштириш жараёни билан боғлиқ. Шу муносабат билан ҳам табиатшуносликни ўқитиш ўқитувчи учун тарбиявий ишларга катта имкониятлар беради. Табиатшуносликни ўқитишда оғзаки, кўргазмали, амалий ва бошқа методлардан фойдаланилади. Болаларнинг ижодий фаоллиги, индивидуал қобилиятларини очишга қаратилган методлар тобора кўпроқ қўлланилмоқда.

Табиатшунослик бўйича машғулотларни синфдан ва мактабдан ташқари тадбирлар: очиқ ҳаводаги ўйинлар, ўлкашунослик экскурсиялари, юришлар билан чамбарчас боғламоқ зарур.

Тирик организмнинг ҳаво, сув, тупроқ билан ўзаро алоқаси, жонсиз табиатнинг инсон ҳаётидаги ўрни, иссиқсевар ва совуққа чидамли ўсимликлар, ҳайвонларнинг мавсумий ҳароратга мослашуви, ҳаво ва ҳаёт, сув ва ҳаёт, қуруқликка чидамли сув ўсимликлари, намлик етарли бўлмаган шароитга ҳайвонлар мослашуви, кўринмас пирамида ва экологик ҳалокат

каби масалалар билан танишишади. Бу мавзуларни ўрганиш жараёнида III синфдаги экологияга оид тушунча ва тафаккурларни назарий усулдан IV синфга келиб турли кўргазмали қуроллар орқали амалий усулда татбиқ қилишади.

Мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг табиатга масъулиятли муносабат учун ишончли асосни шакллантириш имконияти тўғрисида гапиришга имкон берадиган ноёб билим ва тажриба билан ажралиб туради. Бошланғич мактабнинг барча ўқув турлари болаларнинг экологик жавобгарлигини шакллантиришга ҳисса қўшиш учун яратилган. Шундай қилиб, бола табиатни тушунишни ўрганган, унинг гўзаллигини ҳис қилишни ўргангани учун сиз ушбу фазилатни болалигидан ажратишингиз керак.

Билимларни мустаҳкамлаш ва мантикий тафаккурни ривожлантириш учун харита бўйлаб хаёлан саёҳат ўтказиш фойдали, саёҳат вақтида болалар йўлга нималар кийиб олишларини, йўлда нималарни кўришларини, қандай ўсимлик ва ҳайвонлар учрашини айтишлари зарур бўлади. Бу мавзунини ўзлаштиришда, айниқса, Ўзбекистон ҳудудидаги табиий зоналарни таҳлил қилишга кенг ўрин берилган.

Дарс билан бирга ҳозирги шароитда ўқувчиларнинг табиат жисмлари ва ҳодисаларини табиий шароитда амалий жиҳатдан ўрганиш асосий вазифаларидан бири деб қаралади. Шунинг учун саёҳатлар ўтказишга катта эътибор берилиши лозим. Саёҳатлар жараёнида ўқувчилар атроф-табиатни кузатадилар. йилнинг турли мавсумларида кишилар меҳнати билан танишадилар. Саёҳатдан асосий мақсад – табиат жисм ва ҳодисаларининг реал ҳолати ҳақида болаларда жонли тасаввурлар ҳосил қилиш.

Мавзуда алоҳида эътибор табиат бойликларидан оқилона фойдаланишларга қаратилади. Табиат муҳофазасига доир масалалар табиатшуносликнинг деярли ҳамма бўлимларига дахлдор. Мавзунинг муҳим

масаласи табиат муҳофазаси ҳақидаги илгариги дарсларда баён қилинган айрим маълумотларни билдириш, табиат муҳофазаси бўйича қандай тадбирлар амалга оширилганлигини ўқувчиларга кўрсатиш.

Ўқувчиларга табиатни ўргатиб бориш билан ўқитувчи уларни таълимни давом эттириш ва амалий фаолият учун зарур бўлган билимни ўқув ва кўникмалар билан қуроллантирибгина қолмай, дунёқарашни, иродаси, тавсифини ҳам шакллантиради, ақлий қобилиятларини ривожлантиради. Шунга кўра, табиатшуносликни ўқитишнинг шакл ва методларини ишлаб чиқади.

Экскурсияларда болалар табиатдаги табиий гуруҳлашда, қишлоқ хўжалигида, музейларда ўсимлик ва ҳайвонлар билан таништирилади. Экскурсиялар аввал қарор топган тушунчаларни мустаҳкамлайди, аниқлайди, чуқурлаштиради ва умумлаштиради. Экскурсиялар дарслар билан чамбарчас боғланади: экскурсияда кўрилган объектлар курс давомида кўп марта ёдга олинади, тўпланган нарсалар эса намойиш қилинади. Якунловчи экскурсияларда ўқувчилар аввал олган билимларини янада мустаҳкамлайдилар, топшириқлар бўйича мустақил кузатишлар ўтказадилар ва материал йиғадилар.

Деярли ҳар қандай география дарсида экологик муаммоларни ҳал қилиш керак. Бундай дарсларнинг асосий мақсади болаларда экологик дунёқарашни шакллантириш, экологик саводхон шахсни шакллантиришга ёрдам беришдир. Ривожланишнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, ақли заиф болалар одатдагидан кўра, кўпроқ даражада катталарнинг мақсадли тарбиявий таъсирига муҳтож. Ижтимоий тажрибани ўз-ўзидан ассимиляция қилиш улар содир бўлмайди. Ақлий нуқсонлари бўлган ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш, психофизик камчиликларни бартараф этиш ва айрим патологик шахсий хусусиятларни ту-

затиш муаммоларини ҳал қилиш муваффақияти кўп жиҳатдан иш усуллари ва таълим шаклларини тўғри танлаш ва улардан фойдаланишга боғлиқ бўлади.

Мактаб табиатшунослик курси табиатшунослик фанининг турли соҳаларининг қисқартирилган баёни эмас, балки унинг методик танланган, мунтазамлаштирилган унсурлари. Материалнинг бундай берилиши шу билан изоҳланадики, бунда бошланғич синф ўқувчилари табиат тўғрисидаги фан асосларини фақат атроф – оламнинг жисм ва ҳодисаларини акс эттирувчи ҳамда улар ўртасидаги боғланишларни очиб берувчи дастлаб оддий табиий объектлар, кейин эса мураккаброғи билан изчил таништириб бориш жараёнида эгаллаб олишлари мумкин. Бу билан табиатшуносликни ўқитишда мунтазамлилик тамойили амалга оширилади.

Табиатшунослик бўйича илмий билимларнинг эгаллаб олинишини таъминлаш учун бошланғич синф ўқувчиларининг идрок қила олиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда энг муҳим илмий маълумотларни танлаб олиш керак. Дарслардаги умумлаштириш ўрганиладиган дастур мавзулари билан боғлиқ ҳолда бориши лозим. Ўлкашунослик тамойилининг моҳияти шундан иборатки, у ўқувчиларга таниш бўлган жойда табиат ҳодисаларини кузатиш ва ҳақиқий тасаввурлар асосида табиатшунослик асосларини ташкил қилувчи тушунчаларни шакллантириш имкониятини беради.

Табиатшунослик дарсларида кўпинча деворий суръатлардан фойдаланилиб, улар бўйича умумий синф иши олиб борилади. Йирик суръатлар бўлмаса, кичикроқ суръатлардан фойдаланиш мумкин, уларни ҳар бир ўқувчига кўрсатиш керак. Аммо ўқитувчи қайси турдаги суръат билан ишламасин, унинг мақсади — суръатнинг табиатшунослик мазмунини очиб бериш, болаларда табиатшунослик билимларининг манбаи сифатида ундан фойдалана олиш уқувини ҳосил қилиш.

Шунингдек, табиатшунослик дарсларида режа, харита билан ишлаш алоҳида ўрин тутати. Ўқувчиларни ушбу ўқитиш воситалари билан таништириш IV синфдан бошланади. Табиатшуносликни ўқитишда глобус ҳам муҳим аҳамиятга эга. Агар режа ер юзасининг катта бўлмаган қисмини йирик масштабда тасвирлашдан харитадаги майда масштабда тасвирлашга ўтишга имкон берган бўлса, глобус ернинг энг тўғри шакли ва юзасининг тасвирини беради.

Табиатшунослик дарсларида назариянинг амалиёт билан боғланишини амалга ошириб боришда шуни эсда тутиш керакки, ўқувчиларнинг амалий фаолияти уларни назарий билимларни ўзлаштириб олишга бўлган интилишларини бошаштирмаслиги лозим. Амалий ишлар учун шундай объект ва тажрибаларни танлаш керакки, улар назарий принципларни тасдиқласин ва билимларни чуқурлаштириш учун хизмат қилсин.

Табиатшуносликни ўқитишда назарияни амалиёт билан боғланиши унинг барча босқичларида амалга оширилмоғи ва назарий билимларнинг чуқурлашишига ва амалий фаолиятга тайёрлашга ёрдам бериши керак. Ўрганиладиган назарий билимларнинг мазмунига қараб, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг ҳар хил шакллари, масалан, лаборатория ишлари, экскурсиялар, амалий машғулотлар, ижтимоий-фойдали меҳнатдан фойдаланиши мумкин.

Дарсларнинг мақсади ва мазмуни ҳар хил, аммо уларнинг барчасида умумий мақсад ўқувчиларнинг комплекс тарбияси ва уларга тушунарли бўлган билимларни баён қилиш, бирлаштириш ётади. Ўқитувчи ўқувчилар ишини шундай ташкил қилиш керакки, улар шу дарсда ўрганиладиганларни илгари ўтилганлар билан боғланишини тушунсинлар, материални пухта, тушуниб ўзлаштирсинлар.

Дарс ўтишда ўқитувчи ўқувчиларнинг фаол ишлашлари учун шароит яратишга, уларда қизиқиш уйғотишга интилиши керак. Бу фақат дарсга тайёрланишда қизиқарли, мамлакатимиз ҳаёти билан боғлиқ, ўқувчиларга яқин бўлган материалдан фойдаланилганда бўлиши мумкин. Дарсга тайёрлана туриб, фақат янги мавзу мазмунининг эмас, балки ўқувчиларнинг ёши, ривожланиши ва тайёргарлигини илгарти ўрганилганларни ўзлаштириш даражаси, олинган билимларни пухталиги ҳам ҳисобга олиниши лозим.

Табиатшунослик ўқитишнинг умумий методикаси мактабда ҳамма табиат ҳақидаги курсларни ўқитишга оид масалаларни: ўқитишнинг ғоявий йўналганлигини, ўқитишнинг мазмуни билан методларнинг бирлигини, ўқув ишларининг шакллари ўртасидаги изчилликни ва барча тарбияловчи таълим элементларининг яхлитлигини ва ривожланишини кўриб чиқади. Ўқитиш тизими ўқувчилар билимининг пухта ва онгига етиб боришини тامينлайди.

Табиатшунослик ўқитиш методикаси барча предметлар учун умумий принципларга эга бўлган дидактик жиҳатдан ва тарбия жиҳатидан педагогика билан чамбарчас боғланган. Мактабда тарбияловчи таълимни амалга оширилади ва ўрганиладиган материалнинг мазмуни, уни баён қилиш мантиқи, ўқитиш методлари барча шакллардаги бутун таълим жараёнини, ўқитувчи шахсининг ўзи, унинг фанга берилганлигини ҳам тарбиялайди.

Ўқитишнинг мунтазамлиги, яъни тизимлилиги билимни баён қилишда муайян тизимга амал қилишдан ташқари амалиёт билан боғланишнинг хилма-хил шакллари амалга оширилишини назарда тутди. Жумладан: 1) назарий табиатшунослик билимларини кузатиш ва билиб олишга қаратилган қизиқарли ўйинлар (бу бошланғич синфлардаги ўқитиш учун тавсифлидир)ни; 2) атрофдаги ҳаёт ва курилиш амалиётини; 3) меҳнат таълими ва ижтимоий

фойдали меҳнатни; 4) мактабда майдонидаги иш ва унумли меҳнат билан боғланишни назарда тутди.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси фақат ўқитиш жараёнини таърифлаш ва тушунтириш билан чекланиб қолмай, балки қоидаларни ҳам ишлаб чиқади, уларга асосланиб, ўқитувчи шу фан бўйича ўқувчиларни муваффақиятли равишда ўқитиши мумкин. Дарснинг самарадорлигини ошириш, бериладиган билимлар савиясини кўтариш, назарий билимларни ҳаёт билан боғлаб олиб бориш, илғор педагогик технологияларни қўллаб дарс ўтиш ўқувчиларда табиатшуносликдан билимларни ўзлаштиришга янада қизиқиш уйғотади, улар билимини муштаҳкамлашга ёрдам беради.

Таълим жараёнида педагогик технологиянинг самарали шакл, метод ва воситаларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, дарс ишланмаларни ҳам педагогик технологиялар ва технологик хариталар асосида тузиш бошланғич синфда таълим самарадорлигини оширишга, тизимлаштиришга пировард натижани белгилашга имкон берувчи омиллардан бири саналади.

Дарснинг натижаси бўлажак ўқитувчиларининг экологик акцияларда иштирок этишга ундашдир ва уй вазифаси экологик плакатларни яратиш. Олий таълим муассасаларида халқаро кушлар кунига бағишланган ва кушларни химоя қилишга қаратилган “кушларни химоя қилиш” креатив кўргазмаси ташкил этилади. Кўргазмада ноёб тоифадаги қизил китобдан, йўқолиб кетган ва кичик турлардан, шунингдек, шаҳар флорасининг вакиллари намойиш этилади. Кўргазма давомида инсон фаолиятининг атроф-муҳитга таъсири кўриб чиқилади.

Олий таълим муассасасида вақти-вақти билан “атроф-муҳит сифатини баҳолашнинг замонавий усуллари” номли семинар бўлиб ўтади. Семинар давомида иштирокчилар кичик

ишларини олиб борадилар ва экологик муаммоларга модел ечимларни яратадилар. Экология олимпиадасининг назарий босқичига тайёргарлик кўриш бўйича ўқувчилар билан мунтазам иш олиб борилади.

Дастурлаштирилган элементларни татбиқ қилишда анъанавий ўқитишни дастурлаштирилган ўқитишга қарама-қарши қўйиш, янгини деб умум қабул қилинган методлардан воз кечиш керак эмас. Ҳар иккала йўналиш чамбарчас боғланган бўлиши ва бир-бирини тўлдириши зарур. Ўқитиш сифатини ошишига ёрдам берувчи ўқувчилар билимини фаол назорат қилишнинг янги шакллари ишлаб чиқиш қуйи синфлардаги табиатшунослик дарсида дастурлаштирилган элементлардан фойдаланишнинг бошланиши бўлди, чунки мунтазам назоратнинг эски шакллари кўпинча дарс тузилишини бузиб, унумсиз факт йўқотилишига олиб келиб, ўқитувчиларда кийинчиликлар туғдирди.

Тажриба билимларни ҳисобга олишнинг дастурлаштирилган услубларидан табиатшунослик дарсларида ўқувчиларнинг идрок қилиш фаолиятларини фаоллаштириш мақсадида фойдаланиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатди. Унинг афзаллиги яна шундаки, ўқув материални ўзлаштириш даражасини, ҳатто ўқувчиларнинг ўзлари тушунтиришдан кейин дарс вақтида ёки кейинроқ текширишлари мумкин.

Табиатшунослик бўйича машгулотларда кумдан, пластилиндан ёки лойдан ясалган моделлар қўлланилади, улар болаларда ҳажмли ҳамда фазовий тасаввурлар ҳосил қилишга ёрдам беради. Бу, айниқса, агар объектни табиий ҳолда кўрсатиш мумкин бўлмаган тақдирда муҳим. Моделлар табиатда қурилганлар тўғрисидаги тасаввурларни мустаҳкамлаш воситаси бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин.

Табиат муҳофазасининг маъноси ва аҳамиятини ўқувчиларга очиб бориб, ўқитувчи бу мавзунинг катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини эътиборда ту-

тиши керак. Табиат фақат жамиятнинг моддий ҳаёти учун бойлик олиш манбагина бўлиб қолмасдан, балки халқ маънавий бойлигининг асоси ҳам.

Ўлкашунослик қондаси табиатшуносликни ўқитишда кўпгина дидактик қондалардан фойдаланишга имкон беради. Маҳаллий ўлкашунослик материалларидан ўқитувчи табиатшуносликни ўқитишда тушунтириш, таққослаш ва кўрсатиш учун фойдаланади. ўқувчилар эса – кўпгина табиат ҳодисаларини бевосита идрок қилиб олиш учун фойдаланади. Дастурда саёҳатлар деярли барча мавзу бўйича кўзда тутилган. Уларнинг сони кўпайтирилиши мумкин. Улар маҳаллий табиат шароитларини ҳисобга олган ҳолда режаланштирилган. Табиатшуносликка оид саёҳатлар асосан қайсидир бир мавзунинг ўрганиш ва мустаҳкамлаш учун ўтказилади.

Табиатшунослик бўйича дастурнинг организмлар ҳаётини табиий шароитларда ўрганишга, тирик табиат бурчагида, мактаб олди майдончаларида, кузатишлар ўтказиш, тажрибалар қўйишга имкон берувчи методларнинг қўлланилишини, яни ўқувчиларнинг бевосита кўз билан ёки бевосита кўриб, атроф – оламнинг жисм ҳамда ҳодисалари билан ёки уларнинг тасвирлар билан танишиши деб тушуниладиган кўргазмали принципдан фойдаланишни назарда тутиши тасодифий эмас.

Табиат муҳофазаси борасида ғамхўрлик ўқувчиларда комплекс тарбиянинг муҳим қисми сифатида, ватанпарварлик ҳиссини шакллантиришда, инсон ва табиат ўртасида оқилона ўзаро муносабат ўрнатишда гоёят катта аҳамият касб этади. Табиат муҳофазаси масалаларини ўрганиш ушбу мавзу билан чекланмайди. Бу табиатшунослик курсининг бош масаласи.

Ўзбекистон мактабларининг “I-IV синфлари учун дастур” – методик йўл-йўриқлар яратди, унда I-III синф ўқувчилари билан дарслар ва дарсдан ташқари вақтларда кузатиш ва тажрибалар ўтказишга алоҳи-

да эътибор берилди. 1960 йил-дан бошлаб янги дастурлар жорий қилинди. Бунда III-IV синфлардаги табиатшунослик дарслари меҳнат дарслари билан алмаштирилди. Табиатшунослик фанини ўқитиш фақат IV синфда қолдирилди, 1961 йили Ўзбекистоннинг табиий шароитлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи “Табиатшунослик” дарслиги яратилди.

1970 йилларда Ўзбекистон мактабларида янги ўқув режаси ва дастурлари жорий этилиши муносабати билан II-III синфларда “Табиатшунослик” предмети ўқитила бошланди, уни ўрганишга ўқиш рус тилида олиб бориладиган синфларда 35 ва 70 соатдан, ўқиш ўзбек тилида олиб бориладиган синфларда эса 35 соатдан вақт ажратилди. 1972 йили Й.М. Белская таҳрири остида рус ва ўзбек тилларида II синф учун “Табиатшунослик” дарслиги нашр қилинди. Бу дарслик кутубхонаси уч йиллик бошланғич мактаб дастури бўйича ўқитилди. У II синф ўқувчиларининг ёш хусусиятини ҳисобга олган ҳолда, тузилди унда Ўзбекистон ўсимлик-лари ва ҳайвонот дунёсининг типик хусусиятлари ўз аксини топди 1974 йили III синф учун “Табиатшунослик” дарслиги чоп этилди.

“Табиатни асраш” бўлими табиатшунослик фанини яқунлайди, ўқувчилар олган билимларини умумлаштиради. Биринчи навбатда табиатга эҳтиётлик билан муносабатда бўлишда инсоннинг роли кўрсатилади. Инсон ерни, тупроқни, ўсимликларни, ҳайвонларни, сув ва ҳавони асраши лозим эканлиги эслатилади. Ўқувчилар Ўзбекистон Республикасининг табиатни асраш бўйича қонунчилик ҳужжатлари билан танишади.

Ўқувчиларни билиш фаолиятини ўстиришнинг энг мақбул йўли ўқувчиларнинг гуруҳ ҳолидаги фаолиятини ташкил қилиш. У табиатшуносликни ўрганишда предметли дарслар, саёҳат, дарс ва синфдан ташқари мустақил билим олиш пайтларида фойда-

ланилади. Бу пайтда ўқувчиларнинг билим даражаларини ҳисобга олган ҳолда мураккаблаштирилган топшириқлар ўқувчилар ўртасида тақсимланади. Гуруҳ ишларини боришида ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, фикрлаш операцияларни эгаллаш уқувлари осон фарқланади.

“Атроф – олам билан таништириш” ҳамда “Табиатшунослик” фанлари бошланғич мактабнинг қолган фанлари билан чамбарчас боғланган. Табиат ва жамият ҳаётини, одамлар меҳнатини кузатишлар, она тили, математика, меҳнат таълими каби фанлар бўйича ўқув материалларини яхшироқ тушуниб олишга ёрдам беради. Ўқувчиларнинг бошқа дарсларда атроф – олам тўғрисида олган тасаввурлари шу фан бўйича машғулотларда кенгайтирилади, бойитилади, қатга амалий йўналиш олади.

Табиатни асраш масаласини ўрганиш фақат бу мавзу билан чекланиб қолмайди. Бу масала табиатшунослик фани учун асосий бўлиб қолаверади. Ўқувчилар табиатни асраш зарурлиги ҳақидаги ҳулоса ва умумлашмаларга келади, бу ўқитувчига Ўзбекистоннинг табиатини асраш ҳақидаги қонунни бошланғич синф ўқувчиларнинг онгига етказиш имконини беради.

“Экология асослари” мавзуларини ўрганиш жараёнида III синфда очилган экология ҳақидаги тушунча ва тафаккурларини назарий усулдан IV синфга келиб турли кўرғазмаларни куруллар орқали амалий усулга таълим тамин қилинади.

Мактабда ўқувчиларга таълим - тарбия бериш ўқув ишларининг муайян шаклларида амалга оширилади. Ўқитишнинг шакли тарбиявий таълим жараёнида ўқитувчи томонидан фойдаланиладиган ўқувчиларнинг ўқув, идрок қилиш фаолиятини ўтказиш шароитларига мувофиқ ҳолда, ташкил қилиниши.

IV синфда “Ўлкамиз табиатининг хилма-хиллиги” мавзусини ўрганишда ўқувчилар кумтепа, дашт, чўл-

ларнинг ўсимлик ва ҳайвонлари билан макет ҳамда моделларини, ўрганилган табиий зоналардан истаганининг флора ва фаунаси аппликацияларини тайёрлашлари мумкин. Бундай ишлар ўқувчиларнинг ўқув фанига бўлган қизиқишларини оширади, улар тафаккурини фаоллаштиради, ўрганилаётган ҳодисани кўргазмали равишда тасаввур қилишга, бинобарин, билимларни ишончли равишда мустаҳкамлашга ёрдам беради. Шундай қилиб табиатшунослик дарсларида ўқитиш воситаларидан самарали фойдаланиш катта аҳамиятга эга бўлиб, ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш ва ишлаш қобилиятларини янада ривожлантиради.

Ўқувчиларни ҳар томонлама тарбиялашнинг асоси уларда илмий дунёқарашни шакллантиришдан иборат. Бу вазифани бошланғич синфларда амалга оширишда табиатшунослик муҳим роль ўйнайди. Бу фанни ўрганиш кичик ёшдаги ўқувчиларнинг шахсий тажрибасини бойитади, атрофимиздаги жонли ва жонсиз табиатда юз бераётган ҳодиса ва жараёнлар тўғрисида билимлар тўплашга имкон беради. Шунинг учун ҳам педагогика олий таълим муассасасининг талабалари, айниқса, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари, педагогик ўқув фани сифатида табиатшуносликни ўқитиш методикасининг илмий-назарий ва амалий ютуқлари билан яхши таниш бўлишлари керак.

IV синфда “Табиатшунослик” фани бўйича дастурларнинг барча бўлимларида экологик тафаккурни ривожлантиришда режанинг қуйидаги масалаларига эътибор қаратилади:

- ўтмишда ва ҳозирги пайтда инсоният ва табиатнинг ўзаро таъсири;
- кишилар хўжалик фаолиятининг литосфера, гидросфера, атмосфера ва биосферага таъсири, уларни муҳофаза қилишга доир тадбирлар;
- инсоннинг тупроқлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш бўйича фаолияти ва бошқалар.

Табиатшуносликни ўқитишда ўқитувчи ўқувчиларга улар ҳали кўрмаган кўпгина объект ва ҳодисалар тўғрисида малумотлар беради. Бироқ энг жозибали ва қизиқарли ҳикоя, агар у яхши суръатда кўрсатилмаса, етарли, тўлиқ ва ёрқин тасаввурлар бера олмайди. Фақат суръатларни диққат билан қараб чиқиш табиий ҳолдаги жисм билан танишишдагига яқин келадиган таассуротларни ҳосил қилиши мумкин.

Табиатшунослик дарсларида кўпинча деворий суръатлар ишлатиладики, улар бўйича фронтал синф иши олиб борилади. Йирик суръатлар бўлмаса, кичикроқ суръатлардан фойдаланиш мумкин, уларни ҳар бир ўқувчига кўрсатиш керак. Аммо ўқитувчи қайси турдаги суръат билан ишламасин, унинг мақсади суръатнинг табиатшунослик мазмунини очиб бериш ўқувчиларда табиатшунослик билимларининг манбаи сифатида ундан фойдалана олиш уқувини ҳосил қилиш.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси ўқитувчининг тайёрланишидан тортиб, то ўқув материални ўзлаштириш натижаларини, жумладан, синфдаги, уйдаги, синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ҳисобга олишгача барча ўқитиш жараёнларини ўз ичига олади. Ўқитиш амалиётини ҳар томонлама ўргатиш ва натижаларни кейин креатив умумлаштириш асосида ўқитишнинг муайян қонуниятлари белгиланади ҳамда уни янада яхшилаш бўйича тадбирлар ишлаб чиқилади. Чунончи, ўрганилаётган нарсаларни бевосита қабул қилиш қонунияти асосида предметли ўқитишни қўллаш бўйича аниқ тадбирлар ишлаб чиқилади.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси табиатшуносликни ўқитишда ўқувчиларни ҳар томонлама тарбиялашнинг мазмуни ва методларини очиб берувчи педагогик фан. У педагогикада ишланган тадқиқотларга асосланади ва ўз фанини ўқитиш

мазмуни ҳамда хусиятларини ҳисобга олган ҳолда, унинг методларидан фойдаланади.

Ўқувчиларга табиатшуносликни ўргатиб бориш билан ўқитувчи уларни таълимни давом эттириш ва амалий фаолият учун зарур бўлган билим, ўқув ва кўникмалар билан қуроллантирибгина қолмай, балки уларнинг дунёқарашни, иродаси, тавсифини шакллантиради, ақлий қобилиятларини ривожлантиради ҳам. Шунга кўра, табиатшуносликни ўқитишнинг шакл ва методларини ишлаб чиқади.

ХУЛОСАЛАР

1. Табиатшунослик дарсларида ўқувчилар дастурга мувофиқ, ўқитувчи раҳбарлигида назарий билимлар, амалий ўқув ва кўникмалар оладилар. Ўқитувчи материални ўқувчиларга тушунарли баён қилиб, хилма-хил ўқув, кўргазмали қуроллардан фойдаланиб, зарур тушунтиришлар беради, ўқувчиларга дарслик билан мустақил ишлаш, оз билимларидан амалда фойдаланиш ўқувларини сингдиради.

2. Табиатшунослик ўқитишнинг асосий шакли - дарсларга қoшимча ҳолда мактаб амалиётида ўқитувчининг ўқувчилар билан олиб бориладиган ўқув ишларининг бошқа шакллари тарихан вужудга келгани Методик жиҳатдан тўғри ташкил этилган ўқитиш жараёнида шу ўқитишнинг барча шакллари асосий шакл - дарс билан ўзаро боғлиқ. Улар табиат ҳақидаги тушунчаларни, дунёқарашни, тафаккурни, амалий кўникмаларни ривожлантиради.

3. Табиатшунослик дарслари ўқувчиларнинг ақлий жиҳатдан ривожланиши учун, жумладан, тафаккурнинг ривожланиши учун бой материал беради. Тил ва тафаккур ажралмасдир, тилсиз инсон тафаккурининг, тафаккурсиз тилнинг болиши мумкин эмас. Ўқувчилар табиат жисмларининг номларини атаб, улар тўғрисида оз фикр-мулоҳазаларини изҳор қилиб, шу нарсаларни идрок қиладилар ва уларга оз муносабатларини кўрсатадилар.

4. Табиатшуносликни ўқитишда илмийлик принципи ҳозирги замон фанида қатъий қарор топган принципларни ўқувчиларга ўзлаштириш учун таклиф этилишини назарда тутати.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Белская Й.М., Григорянс А.Г. Фанни ўқитиш. -Тошкент, 2000.
2. Нуриддинова М.Л. Фанни ўқитиш методикаси: метод ва шакллар. – Самарқанд, 2003.
3. Нуриддинова М.Л. Фанни ўқитиш методикаси: тарих ва назарий асослар. – Самарқанд, 2003.
4. Турсунов Қ.М., Нуриддинова М.Л. Бошланғич синфларда экологик таълим асослари. – Самарқанд, 2003.
5. Хўжаназаров О.Е., Ёқубжонов Ш.Т. Экология ва табиатни муҳофаза қилиш. -Тошкент, 2018.
6. Аvezов Ш. Қишлоқ мактабларида ўлкашунослик фаолияти жараёнида юқори синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш. Пед.фан.ном. дисс. -Тошкент, 2005.
7. Нигматов А. “Экология ҳуқуқи” (академик ва касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма). -Т., 2003.
8. Тўтаев А. Экология. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 2000.
9. Аллаёров Р.Х., Абдухолиқов Қ.А., Эргшбоева М.Т., Усмонхўжаева М.А., “География ва география таълимидаги муаммолар” конференцияси. -Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2018.
10. Ҳамидов Ҳ., Ҳожиматов А. ва бошқалар. “Экологик маданият ва маънавият”. -Тошкент: Зухра барака бизнес, 2018.
11. Мелникова Э.В. Лойиҳа-тадқиқот фаолияти орқали ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш // Ёш олим, 2015.
12. Аvezов Ш., Сайдаматов Ф. ва Аллаберганов Х. “Педагогика” журнали. – 2019. -4-сон. -Б. 17-18.
13. Жилбоев Ж.О. Бўлажак мутахассисларнинг экологик компетенциясининг долзарблиги тўғрисида // Фундаментал тадқиқотлар, 2014.
14. Жилбоев Ж.О. Бўлажак мутахассисларнинг экологик компетенциясининг долзарблиги тўғрисида / Асосий тадқиқотлар, 2014.

15. Ҳайдаров Қ.Х., Нишонова С.А. Табиатшунослик асослари ва болаларни табиат билан таништириш. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 1992.
16. Нуриддинова М. Фанни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 2000.
17. Анапиев Ф. Компетенция ёндашувига асосланган Давлат таълим стандартлари, 2017.
18. Мелникова Э.В. Лойиҳа-тадқиқот фаолияти орқали ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш // Ёш олим, 2015.
19. Аллаёров Р.Х., Абдухолиқов Қ.А., Эргшбоева М.Т., Усмонхўжаева М.А., “География ва география таълимидаги муаммолар” конференцияси. -Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2018.
20. Нуриддинова М.И. Табиий фанларни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Чўлпон”, 2005.
21. Баҳрамов А., “Табиатшунослик”. Дарслик IV синф. -Тошкент: “Шарқ”, 2014.
22. Григорянс А.Г. Табиатшунослик фанидан дарс бериш. -Тошкент., 2001.
23. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. “Фанни ўқитиш методикаси”. – Тошкент: “Маърифат”, 2005.
24. Нуриддинова И. “Табиатшунослик ўқитиш методикаси”. - Тошкент, 2005.
25. Петросова Р.А., Голов В.П., Сивоглазов В.И. Бошланғич синфларда табиатшунослик ва экологик таълим фанларини ўқитиш методикаси. - М., 2000.
26. Қодиров М.К., Нормуродов З.Н., Ҳайдаров Х.Қ., Мардонов Э.М. Бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳит ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш. - Самарқанд: “СамДУ”, 2019.
27. Баҳрамов А, Шарипов Ш, Набиева М. Табиатшунослик. -Тошкент, 2019.
28. Тиллабоева М. ва бошқалар. “Табиатшунослик” ўқитувчилар учун илғор педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш бўйича услубий қўлланма. -Тошкент, 2016.
29. Нуриддинова М.И. Табиий фанларни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Чўлпон”, 2005.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
IV “Табиатшунослик” фанини муаммоли ўқитиш	5
Хулосалар.....	25
Фойдаланилган адабиётлар.....	26

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНОДА ТАБИАТШУНОСЛИК ФАНИНИ МУАММОЛИ ЎҚИТИШ

Услубий қўлланма

Муҳаррир *Б. Худойбергенов*
Бадий муҳаррир *А. Худойбердиев*
Техник муҳаррир *Б. Присбоев*
Мусахҳих *З. Присбоева*
Саҳифаловчи *О. Абдурахманова*

Лиц. АІ № 111. Босишга 17.12.2022 йилда рухсат этилди.
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Ҳажми 2,0 б. т.
Адади 350 нусха. Шартнома № 03/05. Буюртма № 08.

«ADAD PLYUS» МЧЖ босмахонаси.
Тошкент ш., Бунёдкор кўчаси, 28 уй.

ISBN-978-9943-22-347-9

9 789943 223479